

Причини за прояви на агресия в предучилищна възраст

Йорданка Факирска

Causes of aggression in children may be different: Somatic diseases, biological characteristics, the ratio of adults to children, some psychological characteristics that provoke aggressive behavior, public and social environment in which it grows, the system of moral education and the desire of child to the attention of adults. Neglected pedagogical care and inadequate understanding of the aggressive behavior of adults leads to acts of cruelty and crime.

Key words: Aggression, child, frustration, security, attention, confidence, emotional regulation, risk factors, hyperactivity, adult

ВЪВЕДЕНИЕ

Напоследък често се изненадваме от съобщения за прояви на агресия сред все по-малки деца. Особено изненадани са близките и учителите на децата. Те не могат да си обяснят как става така, че видимо спокойни, кротки и мълчаливи деца проявяват агресия и дори жестокост. За да можем да си обясним това и за да предотвратим навреме проявите на жестокост и престъпления, трябва още в предучилищна възраст да работим за откриване на причините за поява на агресия и да търсим форми и начини за преодоляването ѝ.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Причините за поява на агресия у децата могат да бъдат най-различни. За появата на агресивни качества у децата могат да способстват някои соматични **заболявания или заболявания на главния мозък**

Голяма роля за проявите на агресия имат **индивидуалните биологични особености на човека**. През последните десет години са правени много изследвания от невролози, за да се установи биологията на насилието.

В своето изследване Тереза Хаули [9] пише, че е установена ролята на два химикала – невротрансмитера серотонин и норадреналин в регулацията на агресивните импулси. Много ниските нива на серотонин, който се определя като хормона на щастието, имат връзка с импулсивното поведение и избухливия гняв. Норадреналинът действа като катализатор – високо ниво от този мозъчен химикал се свързва със свръх възбудата, в която личността може бързо да реагира на всяка незначителна заплаха. Отрицателните емоции, свързани с драматични раздели, фрустрация (разочарования), стрес и травми могат да предизвикат дълготрайни промени в норадреналина и серотонина на всеки индивид. Деца, които живеят в застрашена среда, под заплаха от насилие, се адаптират, като стават хипер (свръх) предпазливи и хипер реактивни при възприемане на заплахите и могат да станат по-малко способни да контролират собственото си поведение.

И според Н. Д. Левитов [2] са възможни някои биологични източници на агресията. Той подчертава връзката между агресивността и повишената възбудимост на нервната система при слабо действие на активната задръжка. Възможно е да има наследствено предаване на нарушения баланс между процесите на възбуждане и задръжка по посока на повишена и слабо контролируема възбудимост. Освен това отбранителният рефлекс е също вроден и при определени социални и обществени условия може да се прояви в агресивност.

П. Юрганова [4] смята, че по-агресивни са раздразнителните, напористите, склонните към съперничество индивиди, както и тези, у които преобладава желание да превъзхождат другите или, които се характеризират с нетърпение, високо ниво на враждебност, а също и тези с понижен и повишен самоконтрол. Еднакво важно е

както да се знае кое е правилно и кое не, така и да си способен да се самоконтролираш [4]. Изследванията показват, че ранното обучение в самоконтрол има дългосрочен ефект. Ранният емоционален опит помага да се оформи развиващия се интелект. Така изменяйки двата важни компонента – структура и невротизация, може да се създадат предпоставки личността да отговаря уместно или не на бъдещи ситуации [9].

Отношението на възрастните към децата е от изключително значение за появата, устойчивостта и ескалацията на детската агресия. Децата се нуждаят не само от демонстрация на обич и грижи. Те имат нужда от сигурност, внимание, искреност и доверие. Пренебрежителното, несериозното отношение на възрастните към първоначалните агресивни изблици на детето също водят до формирането на агресивни черти на личността у него. Децата, чиито родители са прекалено отстъпчиви, неуверени и понякога безпомощни във възпитателния процес, често се чувстват неудовлетворени, защото очакванията им не се сбъдват. Същото се случва и при родители, които са в депресия или са под стрес. Те имат по-малки възможности да помогнат на своите деца. Децата на такива родители са фрустрирани и не се чувстват в пълна безопасност и също стават агресивни. Неувереността и колебанията на родителите при взимането на някакво решение провокират детето да проявява капризи и изблици на гняв, с чиято помощ могат да повлияят на по-нататъшния ход на събитията като при това получават своето [4].

За появата на агресивно поведение по-голямо влияние оказва характерът на наказанията, които обикновено използват родителите в отговор на изблиците на гняв у своето чедо. В такива ситуации могат да се използват два коренно противоположни метода на въздействие: *снизходителност или строгост*. Агресивните деца се срещат еднакво често и при много меките и при много строгите родители. Родителските практики могат да редуцират или да засилят проблема с агресивното поведение. Децата са по-малко склонни да показват агресивност, когато техните родители използват ефективни родителски техники, отколкото тези деца, чиито родители са враждебни, реагират на тяхното поведение с гняв и използват негативно вместо позитивно затвърдяване [6]. Децата реагират спонтанно и различно на родителския стил в отговор на тяхното поведение, което може да влоши антисоциалното им поведение. Така се получава един порочен, омагьосан кръг, от който може да се излезе само, ако надделее разумът. А в случая той е притежание на възрастните. Родителите имат решаваща роля в социализирането и поддържането на емоционалното развитие и това е практически много важно условие детето да се раздели с конфузните и често травматизиращи емоционални капризи. Ако обаче, родителите не владеят позитивни родителски техники, няма как да се излезе от ситуацията без намесата на специалисти – психолози, педагози и социални работници. За целта са необходими специални програми за работа с родителите, които да ги научат на такова общуване, което да помогне на собствените им деца.

Кои са психологическите особености, провокиращи агресивно поведение? Това не са ниското ниво на развитие на интелекта, нито неразвитата игрова дейност, нито ниската самооценка или нарушения в отношенията им с връстниците. Съществена особеност на агресивните деца е разминаването между тяхната самооценка и очакваната оценка на връстниците и възрастните. Агресивните деца по-остро и напрегнато преживяват своята недооцененост и непризнаването на техните достойнства. Тези преживявания по правило не отговарят на действителността. Тежките преживявания на тези деца не са предизвикани от действителното им положение в семейството или в групата, а от субективното възприемане на отношението към себе си. Агресивните деца

предлагат агресивни и войнстващи изходи от конфликтни ситуации за разлика от останалите деца (Е. Смирнова, Г. Хузеева, З).

В психологията способността за различно емоционално откликване и поведение на ситуацията се наричат *емоционална регулация*. Това не е наследствена способност, но се придобива при контакти с възрастните. Новородените имат много ограничени възможности за емоционална регулация: най-малката нужда може да ги накара да плачат интензивно и те често не са способни да се успокоят. Придобивайки повече чувствителност и под въздействието на нежни грижи, под които укрепва нервната им система, повечето бебета след 6 месеца започват да научават своя собствена стратегия за реагиране. Те са способни да поддържат по-уравновесен нрав. По-труден е самоконтролът, когато децата се научат да пълзят, да ходят, да достигат различни обекти. Любопитството често става най-значимата характеристика от същността на бебето и проходащото дете. То непрекъснато иска да проучи нещата, забранени от родителите. Точно през тази възраст се проявява агресивното поведение като реакция на забраните. Проходащите имат пълен контрол върху собствените си агресивни пориви: те взаимно си отнемат играчките, удрят или блъскат всеки, който е застанал на пътя им. Минават през краката на възрастните в стремежа си да достигнат определена цел. Когато бъдат спрени в този си устрем, стават раздразнителни, противят се, плачат, изпъват се силно назад, лягат на пода и започват да ритат и да пицят.

Много важни са *обществените и социалните фактори*, обуславящи появата на агресия и агресивност. Социално-икономическите фактори, по-специално семейната среда и бедността, са в тясна връзка с агресията на децата. Статистиката показва, че има различни рискови фактори, които са свързани със склонността към насилие (Т. Хаули, 9). Децата, които са имали емоционално стабилни връзки с родителите си в ранното детство, са по-малко склонни да развият поведенчески проблеми в пубертета, които са показател за насилие.

Различните особености на средата, в която се намира човек също повишават или снижават вероятността за възникване на агресивни действия. Според психолозите в помещение, където има остри неприятни миризми, цигарен дим и т. н., нивото на агресия е по-високо, отколкото в проветрено помещение. В семейна среда, в която има агресия, детето е по-склонно да проявява агресия. За това свидетелства Т. Хотон, според която подлагането на домашно насилие може да има сериозен негативен ефект върху детското развитие [6]. Социалните теории предполагат, че когато детето е подлагано на насилие у дома може да се научи да използва насилие в собствения си живот. Децата, които са били свидетели на домашно насилие са по-склонни да прилагат насилие при решаване на конфликтни ситуации и да имат насилствено поведение.

Кои са семейните фактори, които провокират несигурност във взаимоотношенията дете – родители?

Според П. Бъгин това са младост, неподготвеност да бъдат родители, самотни родители, престъпници, майчина депресия, беден родителски опит и криминална обремененост [5]. За Ф. Ривара [8] най-важни рискови фактори, предполагащи висока агресия са: ниско образователно ниво на майките, до момента на навършване на 6 години на детето; майки тийнейджърки при раждането на детето; непълно семейство на 6-годишно дете; ниско интелектуално ниво на 10-годишна възраст; хиперактивност на 6-годишна възраст; силна съпротива на 6-годишна възраст.

Според К. Остерман [7] използването на насилие в къщи има тясна връзка с агресивното поведение при децата. Враждебната родителска практика съчетана с използването на насилие също предизвиква агресия. До подобни изводи достига и Патриция Бъгин в едно лонгитудно изследване, проведено от Центъра за развитие

на децата в Канада [5]. Тя смята, че враждебното родителско поведение, съчетано с прояви на домашно насилие, предизвиква появата на детската агресия.

Моделът на семейните взаимоотношения и родителската практика за прилагане на дисциплина има голяма роля за развитие на агресивно поведение у детето. Според данни от проведени изследвания в повечето случаи, когато едно дете на 3 години внезапно избухва причините за това се крият в семейството (например, майката е подлагана на продължително насилие в присъствието на детето). Като основни рискови фактори се посочват лошата комуникация между детето и родителите и слабите родителски умения за решаване на възникнали проблеми; съзнателно изопачаване, свързано с взаимоведствията в семейството и поведението на членовете му; структурни модели, които водят към дисхармония на двойката; лошо адаптирани взаимовръзки между членовете на семейството и грешки на родителите като екип, агресивни отношения между братя и сестри [5].

Е. Арансън [1] смята, че основен фактор за агресивността е фрустрацията. Тя само увеличава вероятността от агресивна реакция, а не я поражда задължително. Има и други фактори и причини за това, фрустрираният субект да прояви агресивност. Освен това от голямо значение за начина на реагиране са и нагласите на личността. При едни, осуetyаването на тяхното очакване води до фрустрация и обикновено до проява на агресия. При други, дори да се осуети някаква ситуация те могат и да не проявят агресия.

В системата на общественото образование фрустрирани са тези деца от групата или класа, които не получават същите условия и възможности за обучение, извая и оценяване като своите съученици, поради тенденциозно отношение на учителя или на част от групата, респективно класа. Често пъти са фрустрирани новопостъпилите деца, които идват с по-големи и понякога неосъществими очаквания в детската градина или класа. Тези очаквания могат да са както по отношение на материалната база, така и по отношение на децата или учителите.

Фрустрират се глезени деца, които са материално задоволени и са свикнали да бъдат център на внимание на своите близки. Освен това те са свикнали да се съобразяват с техните желания и капризи. Не им се е налагало да се съобразяват с някакви правила, защото всъщност те са диктували правилата в семейството им. Поставянето на децата от групата или класа в условията на конкурентност за получаване на вниманието на възрастните или на групата и/или за някоя нова и желана играчка може да отключи агресията у някои от тях. Агресивността може да се намали, ако няма неосъществени очаквания, или ако всички очаквания на личността се осъществяват.

Пак според Арансън [1], който се опира на данни от различни психологически и социални изследвания, *показваните по телевизията сцени на насилие съдържат потенциална опасност, защото служат като модел на поведение за децата*. Този факт е лесно обясним като се има пред вид склонността на децата от ранна и предучилищна възраст да подражават на поведението на възрастните и важната психологическа особеност на предучилищна възраст, че подражавайки, децата се учат. Така наблюденията от реалния живот в детската градина показват, че децата подражават изцяло на своите любими герои от детски анимационни сериали. При това поради липса или ограниченост на житейския си опит те не могат да отсяват доброто от злото, правилното от неправилното поведение. Подражават на агресивността, на боя, на насилието, на репликите. Тъжното в случая е, че в съвременната анимация, а и не само в нея, ако доброто побеждава, то е с много насилие, убийства, грубост. Дори авторите да са имали доброто намерение да ни покажат тържеството на истината и справедливостта, победата на доброто над злото, когато то се случва след насилие, това със сигурност не е най-доброто за децата от предучилищна и начална училищна възраст. Защото на тази възраст

децата нямат изградена ценностна система, не знаят ясно кое е добро и кое лошо и трудно биха се ориентирали в обръканите и насилствени взаимоотношения на анимационните герои.

Системата на нравственото възпитание, установена в обществото е другият важен обществен фактор. Еднакво негативни са последиците, както от авторитарното възпитание, така и от липсата на системно възпитание. Според Л.С. Виготски (по Св. Колосова, 2) системата на нравствено възпитание, построена на авторитарния принцип поражда послушанието като израз на мотивиран страх. На възрастния се приписва авторитет по силата на превъзходството на неговото положение, а не като резултат от съвместния живот и дейност с децата. Такъв авторитет се поддържа с награди, наказания и заплахи. При авторитарния стил на възпитание всяко морално правило се съпровожда от една или друга санкция. И наказанията и наградите служат като средства за грубо механично въздействие и научават детето само на едно морално правило – да избягва неприятностите. Много скоро детето разбира, че наказанието не винаги е свързано с неговата постъпка и че главна причина за наказанията е намесата на възрастните. Затова детето се научава да избягва тази намеса като скрива своите постъпки, лъже и др. Нещо повече, „всяко наказание, в каквото и да се изразява то, поставя възпитавания в унижително положение, подкопава у него любовта и доверието”. (Л. С. Виготски, 2).

Понякога децата проявяват агресия, когато искат **да привлекат общественото внимание**, т.е. вниманието на възрастните, на групата, върху себе си и своите проблеми. Ако те не владеят други средства за това, ако дълго време никой не е забелязвал техни прояви и постижения, те се обръщат към агресивния акт, защото са забелязали, че той не остава незабелязан. Това е инстинктивна реакция, запазена в процеса на еволюцията, която гарантира не само на човека, но и на животното, че той ще бъде забелязан и му гарантира сигурност и победа. Дори с риск да бъдат наказани за това, децата извършват агресия, за да привлекат по някакъв начин вниманието. Често пъти това ги удовлетворява напълно. В случаите, когато след подобен агресивен акт те бъдат наказани, следват нови прояви. Ако възрастните проявят такт и търпение да разберат какво е предизвикало първата проява на агресия, повторението може да бъде избегнато. Когато на детето се обясни какви са последиците от неговата постъпка, какво трябва и какво не трябва да се прави, то по-лесно може да намери път към доброто.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Когато се търсят причините и средствата за модифициране на агресивността не трябва да се смесват понятията жесток, престъпен и агресивен. Много често престъпността и жестокостта са следствие от занемарените педагогически грижи и от неадекватното разбиране от възрастните на причините за детска агресивност. Те не умеят да намерят подход към така нареченото “трудно дете” и са безсилни да му помогнат.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Арансън Е., Човекът – социално животно, - 17 с., интернет
- [2] Колосова Св., Агресия и агресивност, сп. Школьной психолог, 2000, №№ 25, 26, 27, 28, Коми, Русия
- [3] Смирнова Е., Г. Хузеева, Агрессивные дети, ДВ, 4, 2003, с. 62-67
- [4] Юрганова Л. Агрессия у детей. Причины и формы работы, Интернет, www.clinica.nsk.ru, 17.11.2005г, - 3 с.
- [5] Bugin Patricia, Voices from the field – Public policies and the prevention of early childhood aggression (online, 05.06.2004)

[6] Hotton Tina, Childhood aggression and exposure to violence in the home, Canada, 2003

[7] Osterman, Karen, Phi Delta Kappan, Preventing School Violence, Apr 2003, Vol. 84, Issue 8

[8] Rivara Frederick P., MD.MPH, Youth Violence: Causes and Prevention (on line)

[9] Theresa Hawley, Safe Start How Early Experiences Can Help Reduce Violence, NPIN, Virtual Library, 2000

За контакти:

Доц. д-р Йорданка Димчева Факирска, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: d.fakirska@mail.bg

Докладът е рецензиран.